

'כסירה' = כבשה: עיון במדרשים ובקטע גניזה

פינחס מנדל

המדרש לאיכה הנקרא איכה רבתי ידוע לנו בשני נוסחים: הדפוסים, אשר השתלשלו כולם מן הדפוס הראשון,¹ וכתב יד 'רומי', שההדיר שלמה בובר.² נוסח כתב יד רומי הוא כמעט מהדורה תניינא', כפי שמעיד עליו בובר.³ אין ספק ששני הנוסחים משקפים חיבור אחד, שכן כלולים בהם אותם המאמרים בסדר זהה פחות או יותר. ואולם מאמרים רבים מופיעים בניסוח שונה בשתי המהדורות.

בדיקה כוללת של עדי הנוסח ששרדו (כתבי יד וציטטות) מגלה כי שני הנוסחים של המדרש שייכים לשני ענפים ברורים, אשר התהלכו בשני המרכזים הגדולים של היהודים בימי הביניים: נוסח הדפוס מתועד בעדי נוסח הבאים מספרד ומצפון אפריקה, ואילו נוסח כתב היד של מהדורת בובר מתועד בעדי נוסח מן האזורים של איטליה, צרפת ואשכנז.⁴ רוב עדי הנוסח אינם קודמים למאה ה"א; ברם, הפילוג בין שני הנוסחים לא נולד על

1 'מדרש חמש מגילות' נדפס לראשונה בקושטא (רע"ד [?]), ולא באיטליה (פיזרו [?], רע"ט), כפי שהוכיח מ"ב לרנר, 'הדפוס הראשון של "מדרש חמש מגילות": עיונים בדרכי פעולתם של המדפיסים העבריים בקושטא ובפיזרו', יד להימן: קובץ מחקרים לזכר א"מ הברמן, בעריכת צ' מלאכי, לוד תשמ"ד, עמ' 289-311. ראה גם: פ' מנדל, מדרש איכה רבתי: מבוא, ומהדורה ביקורתית לפרשה השלישית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ז, כרך א, נספח ב: יחסי דפוס קושטא ודפוס 'פיזרו', עמ' 182-187.

2 ש' בובר, מדרש איכה רבה, וילנא תרנ"ט. המהדורה מבוססת בגוף המדרש על כ"י קאזאנטנזה H 3112 (קטלוג סקרדוטה, מס' 63); אלא שבכתב יד זה חסרות הפתיחות כולן, ועל כן נוסח מהדורת בובר לפתיחות לקוח מנוסח הדפוסים (המאוחרים!).

3 בובר, שם, עמ' 1.

4 קביעה זו העלה לראשונה א' מארקס במאמר ביקורת על מהדורת בובר: A. Marx, *Orientalistische Literaturzeitung*, 5, 7 (1902), pp. 293-296. על סמך מהדורת בובר ונוסח הדפוס בלבד. היא אושרה על ידי במחקרי על עדי הנוסח של המדרש; ראה: מנדל (לעיל, הערה 1); וכן P. Mandel, 'Between Byzantium and Islam: The Transmission of a Jewish Book in the Byzantine and Early Islamic Periods', *Transmitting Jewish Traditions: Orality, Textuality and Cultural Diffusion*, eds. Y. Elman & I. Gershoni, New Haven-London 2000, pp. 74-106.

אדמת אירופה. בשני הנוסחים מתגלה זיקה למזרח (ארץ ישראל ובבל והארצות הסמוכות להן) בתחום הפליאוגרפי והקודיקולוגי, באפיוני כתיב, בלשון ובנוסח. בסוגיה זו חשובה במיוחד עדותם של קטעי הגניזה. רובם המכריע הם ממשפחת נוסח X שהוא נוסח הדפוס, אך הם מגלים לפעמים גרסות שלא היו ידועות מתוך עדי הנוסח האירופיים.⁵ נביא כאן דוגמה אחת שבה מלמד נוסח של קטע גניזה הן על עצמו הן על מדרש ממקום אחר. על הפסוק באיכה ב, טו, 'הזאת העיר שיאמרו כלילת יפי משוש לכל הארץ', מופיע במדרש איכה רבתי הסיפור הבא, ואנו מציעים אותו לפי שני הנוסחים. נוסח א הוא נוסח הדפוס ומשפחתו, ונוסח ב הוא הנוסח של משפחת כתבי היד הכוללת את כתב היד של מהדורת בובר:⁶

נוסח א	נוסח ב
ר' נתן אמר פסוקא	ר' יוחנן הוה סריק עמר.
סליק לזבנא ⁷ עמריה.	סליק טעין עמריה.
	בעא מזבנא יתיה בירושלם.
דמך ולא זבן. אמר:	דמך ולא זבניה. אמר:
דין דאתון אמרין	הדא היא דאינון אמרין,
'משוש לכל הארץ'?	'משוש לכל הארץ'?
קרץ וזבין. אמר:	קרץ וזבניה. אמר:
	ומה אם בחורבנה כך, בבניינה עאכ"ו!
טבאות אמרין	יפה הן אומרים,
'משוש לכל הארץ'!	'כלילת יופי משוש לכל הארץ'!

מלבד המשפט הראשון, שנתמקד בו בהמשך, שני הנוסחים קרובים מאוד זה לזה. יש

- 5 קרבת נוסחיהם של קטעי הגניזה לנוסח הדפוס ה'ספרדי' מתקבלת מאוד על הדעת, שכן מוצאם של רוב קטעי הגניזה הוא במזרח, במצרים או בספרד, ארצות שהיו שייכות למרכז תרבותי אחד (תחת האימפריה האסלאמית). קטע הגניזה הקדום ביותר הכולל את נוסח המדרש הוא מן המאה ה' ומוצאו מזרחי.
- 6 כל נוסח נבדק על פי כל העדים השייכים לאותו ענף. לנוסח א קיימים למקום הזה עוד ארבעה עדי נוסח מלבד הדפוס, ולנוסח ב קיימים ארבעה עדי נוסח אחרים מלבד כ"י בובר; ראה: מנדל, מדרש איכה רבתי (לעיל, הערה 1), א, עמ' 32-70. כל הגרסות לענף אחד קרובות מאוד זו לזו ואין הבדלים של ממש ביניהן, מלבד המשפט בתחילתו של נוסח א שנדון כאן. הקטע מופיע במהדורת בובר בעמ' 119; השווה הערה רז שם.
- 7 הצורה 'לזבנא/לזבנה' (=המקור של צורת פעל של שורש זב"ן) מופיעה בכל הגרסות של נוסח א, אם כי צורת המקור בנוסח ב, 'מזבנה', מתאימה יותר לארמית ארץ ישראלית. הצורה 'לזבנה' קרובה יותר לארמית של תרגום אונקלוס – שיבוש אופייני לגרסות של נוסח א; ראה: מנדל, שם, עמ' 126-132.

להניח כי משפט הסיום הופיע במקורו בארמית (כפי שמופיע בנוסח א), ועל כן נראה כי התוספת העברית בסיומו של נוסח ב אינה מקורית.⁸ והרי התרגום של נוסח ב (בהשמטת המשפט הנ"ל):

ר' יוחנן⁹ היה סורק צמר. עלה, [כשהוא] נושא את צמרו, מבקש למכור אותו בירושלים.¹⁰ שכב [בערב] ולא מכרו. אמר: 'זאת היא שהם אומרים, "משוש לכל הארץ"? השכים [בבוקר] ומכרו. אמר: 'יפה הן אומרים: "כלילת יופי משוש לכל הארץ".'

הקושי בהשוואה בין הנוסחים מתעורר בתחילתו של נוסח א, וזהו גם המקום היחיד שבו מתגלים שינויי נוסח של ממש בין עדי הנוסח של הענף. את אלה נרשום כאן:¹¹

ד ר' נתן אמר פסוקא¹² סליק לזבנא עמריה

8 ראה לשון דומה על 'בניינו' ו'חורבנו' של בית המקדש: פסיקתא דרב כהנא, 'דני עקרה', סי' ה (מהדורת מנדלבוים, עמ' 313), ומקבילה בשיר השירים רבה, ד, ג. על 'חרבנו' ו'יישובנו' של בתי ישראל ראה: בבלי, ברכות נח ראש ע"ב.

9 קשה למצוא סיבה להבדל בין שמות החכמים גיבורי הסיפור, ר' יוחנן (אמורא) בנוסח ב לעומת ר' נתן (תנא) בנוסח א. ואולם יש להעיר כי במקבילה במדרש תנחומא (מדרש תנחומא, מהדורת בובר, פקודי, סי' ח, עמ' 134) מובא הסיפור, המוסב על דמות אנונימית, בפי האמורא ר' יונתן בר' אלעזר, בן דורו של ר' יוחנן; ושמא מכאן סיוע קדום לגרסה (המשובשת!) 'ר' נתן אמר'. השווה גם המקבילה בפסיקתא רבתא, פיסקא מא (מהדורת ר"מ איש שלום, קעג ע"א), ושם גיבור הסיפור הוא ר' יונתן של בית גוברין.

10 לפי נוסח ב המילה 'סליק' מציינת 'עלייה' לירושלים; השווה: ירושלמי, ברכות ט, ב, יג ע"ד; בראשית רבה לב, י (מהדורת תאודור אלבק, עמ' 296). בנוסח א חסר האזכור המפורש לירושלים (אם כי יש להבין את הסיפור גם שם, בעקבות אזכור הפסוק מאיכה), והפועל 'סליק' משמש שם יחד עם צורת המקור של 'זבן' בהוראה של 'בא למכור'; השווה: M. Sokoloff, *A Dictionary of Palestinian Jewish Aramaic*, Ramat Gan 1990, ערך 'סלק', עמ' 379, הגדרה 2. שתי הגרסות משקפות ארמית ארץ ישראלית מקורית (אך השווה לעיל, הערה 7), אלא שהגרסה של נוסח א נראית כאן עדיפה שכן היא מובאת בצורה מסורבלת מעט בנוסח ב.

11 פירוש הסימנים: ד = נוסח דפוס ראשון; מ = כ"י מינכן 229; ק = כ"י קמברידג' 495; Add. 495; כ = כ"י פרמה פאלאטינה 2200 (דה רוסי מספר 1426); ג = קטע גניזה קמברידג', T-S C2.210. קטע הגניזה כתוב על קלף בכתב ספרדי מן המאות ה"ג-ה"ד.

12 כך הגרסה בדפוסים הראשונים: דפוס קושטא, דפוס פיזרו ודפוס ונציה ש"ה. בדפוסים המאוחרים מופיע כאן 'פרקמטוטא' במקום 'פסוקא', פרי הגהתו של בעל מתנות כהונה על פי המקבילה בשמות רבה, פרשה נב ('פרקמטיס', ודומה לו במדרש תנחומא בובר [לעיל, הערה 9], ושם 'פרגמטיס'; שם הסיפור מוסב על הפסוק המקביל בתהלים מח, ג; ראה גם ילקוט שמעוני, פקודי, רמז תיז). ראה גם: פסיקתא רבתא, מא (לעיל, הערה 9), והשווה: ילקוט שמעוני לתהלים מח. השווה הערתו של בובר, מדרש איכה, עמ' 119 הערה רו, אלא שטעה בובר בכתבו שהנוסח הזה 'גם בדפוס ראשון'. הסיפור בתנחומא הוא ניסוח עברי של סיפורנו, והוא מספר על סוחר אנונימי 'שהלך לארץ ישראל למכור פלפלין' (ועוד גרסה אחרת

מ	ר' נתן אמ' פסוקא	סליק לזבנא עמריה
ק	ר' נתן אמ' פקוסא	סליק לזבנא עמריה
כ	ר' נתן הוה פסוקה	סליק לזבנא עמ(ד)<ר>ה ¹³
ג	ר' נתן הוה כסורא	סליק לזבנא עמ(ד)<ר>ה

המילה 'הוה', המופיעה בכ"י כ ובקטע הגניזה, זהה לנוסח ב, ויש להעדיף אותה על הגרסה 'אמר', הנראית כשיבוש שנכנס בעקבות הגרסה 'פסוקא', שגם היא נראית לא מקורית.¹⁴ ואכן לגרסה 'פסוקא' / 'פסוקה' אין משמעות ברורה בסיפור, אלא שקשה לכאורה לפרנס אף אחת מן הגרסות החלופות, 'פקוסא' או 'כסורא'.

אני מבקש להציע כי גרסת קטע הגניזה, 'כסורא', היא המקורית. ניתן לפרנסה בשתי דרכים: 1. המילה 'כסירה' מתועדת במדרש בראשית רבה עט, ו (מהדורת תאודור אלבק, עמ' 946-948),¹⁵ במאמר המוסב על המילים 'מאה קשיטה' (בראשית לג, יט). להלן גרסת המדרש (בדילוגים) לפי כ"י וטיקן 30, כשהיא מוצעת בתיקונים קלים:

ר' חייא רבה ור' שמעון בירבי ור' שמעון בן חלפותא שכחון מילון¹⁶ מן הדן תרגומה, ואתון להדה אגרה¹⁷ דערבייה למלפנון מן תמן. שמע קליה אמ' לחבריה... 'אשאל לי מרגליתיך' – 'אשאל לי¹⁸ כסיריך'; 'אפיק הדה אמרתה למרעייה' – 'אפיק הדה כסירתה למרעייה'.

בשמות רבה, עיין שם). יש להניח כי בעל מתנות כהונה התקשה בנוסח הדפוס שהיה לפניו (ד' נתן אמר פסוקא), והמיר את המילה 'פסוקא' ב'פרקמטוטא' על סמך המקבילה בשמות רבה. גרסה משנית זו הועתקה לראשונה בדפוס קראקא ש"ח עם פירוש בעל מתנות כהונה (הכולל הגהות על פי דרישות; ראה דברי המהדירים, המובאים אצל ח' אלבק, מבוא למדרש בראשית רבה, ירושלים תשכ"ה, עמ' 135), ומשם הועברה לדפוסים המאוחרים.

13 ראה להלן, הערה 31.

14 על 'אמר פסוק' במובן של 'פירש פסוק' ראה: בראשית רבה צד, ה (מהדורת תאודור אלבק, עמ' 1174), אלא שאין הפירוש הזה מתאים לכאן. השווה גם 'אימא לי פסוקיך' (בבלי, תענית ט ע"א); והשווה: בבלי, חגיגה טו ע"א, גטין נו ע"א, סח ע"א, חולין צה ע"ב.

15 ראה על קטע זה: D. Sperber, 'Notes on the Kesita', *Revue des études juives*, 127 (1968), pp. 265-268 [=ד' שפרבר, יוונית ולטינית בספרות התנאים והאמוראים: קובץ מחקרים, ירושלים תשמ"ב, חלק אנגלי, עמ' 124-126, 193-194]; ד' טלשיר, 'אנקה שהיא גמלה', מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים, בעריכת מ' בראשר ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 219-236.

16 = 'מילין', במעתק $o/u < i$ לפני עיצור שפתי; ראה להלן, הערה 30.

17 המילה נוספה בגיליון בכתב היד בשיבוש: 'אגדה', ויש לתקן ל'אגרה' = ἀγορά, שוק; ראה שינויי הנוסחאות והפירוש במהדורת תאודור אלבק, שם, עמ' 946.

18 בכתב היד: 'ליך', ויש לתקן 'לי', כמו בשאר הנוסחאות. יש להניח כי הכ"ף נוספה בהשפעת תחילתה של המילה התכופה, 'כסיריך' (בשלב של מסירה אורלית?).

תרגום: ¹⁹ ר' חייה רבה ור' שמעון בירבי ור' שמעון בן חלפותא שכחו²⁰ מילים מן התרגום, ובאו לשוק של הערבים ללמוד אותן משם. שמע קולו <של אחד> אומר לחבירו... 'השאל לי מרגליתך' – 'השאל לי כסיריתך'; 'הוצא הכבשה הזאת למרעה' – 'הוצא כסירתה הזאת למרעה'.

נציין את שינויי הנוסח למילה 'כסירתה':²¹

כסיריתך] כסירותך 2א, כסירתך 1א ל פ, כסידתך ג ד 601, חסר כ
כסירתה] 2א ל, כסירת 1א, כסירתא ג, כסידתה 601, כסיתא כ פ, כסיתה ד

וכך כתב המהדיר תאודור: 'וקשה לפי זו הגי' בכל אלו כ"י ששמעו "כסיריתך", "כסירתה", ודרשו "קשיטה", וכסירתא מלה זרה ולא מצאתיה באוצרי מילין.²² גם סוקולוף, במילונו לארמית הארץ ישראלית, מצטט מילה זו מבראשית רבה בלבד, ורושם את הגדרתה: 'unclear'.²³ תאודור תמה על גרסת כתבי היד, שעולה ממנה כי החכמים פירשו את המילה 'קשיטה' מתוך ששמעו 'כסירתה'. ובאמת אין הדמיון הצלילי בין המילים האלה ניכר.²⁴ לכן ביכר תאודור את גרסת הערוך, הגורס 'קשיטה'.²⁵ ואולם גרסה זו יחידאית ואינה מופיעה בכתבי היד; הגרסה ברובם היא 'כסירתה', שהיא הצורה המיועדת של 'כסירה'.²⁶ מן הסיפור ברור שהתגרים הערבים השתמשו במילה 'כסירה' כדי לכנות גם כבשה וגם מרגלית. ודומה שזה העניין שלמדו החכמים, שמילה שהוראתה 'כבשה' משמשת כינוי גם לאבן יקרה.²⁷ כך מתפרשת יפה המילה המקראית 'קשיטה', שהוראתה הידועה הייתה

19 הנחתי את המילה 'כסירה' ללא תרגום; ראה להלן.

20 על 'שכח' בארמית = שכח בעברית, ראה: סוקולוף, מילון (לעיל, הערה 10), עמ' 550.

21 1א = כ"י אוקספורד 147, 2א = כ"י אוקספורד 2335, ג = כ"י שטוטגרט Or. 32, ד = דפוס, 601 = כ"י וטיקן 60, כ = כ"י מינכן 97, ל = כ"י לונדון Add. 27169, פ = כ"י פאריס 149. השווה המהדורה של תאודור אלבק. על גרסת הערוך, ראה להלן, הערה 25.

22 בראשית רבה, מהדורת תאודור אלבק, עמ' 948, פירוש לשורה 1.

23 סוקולוף, מילון (לעיל, הערה 10), עמ' 265. ראה: טלשיר (לעיל, הערה 15), עמ' 236, הערה 99: 'איני יודע כיצד לבאר את הגרסות כסירתה/כסידתה'.

24 נגד דעתו של טלשיר, שם, המחזיק בגרסה 'כסיתא'.

25 הערוך מביא את המאמר מבראשית רבה בערך 'קשיטה', וגורס: 'אשאל לי קשיטך', אפיק הדא קשיטה למרעיא' (ראה: תאודור, שם, עמ' 948, הערה לשורה 1).

26 דומה שגרסת הערוך אינה אלא פרי הגהה. שיבושיה של הגרסה המקורית 'כסירתה' בכתבי היד קלים ורגילים: הרי"ש של 'כסירתה' הומרה בדל"ת ('כסידתה', 'כסידתך') או שהיא נשמטה ('כסיתא/ה').

27 כדברי שפרבר, 'Notes' (לעיל, הערה 15), עמ' 266; והשווה: קוהוט, ערוך השלם, ז, ערך קשיטה, עמ' 224, והערתו של אלבק (המובאת בתוך סוגריים מרובעים) בפירוש לבראשית רבה, עמ' 946, בסוף העמוד.

'כבשה'²⁸, אלא שבסיפור של יעקב בבראשית (וכן ביהושע כד, לב) היא מורה על יחידה כספית (כדוגמת מרגלית העשויה לשמש אמצעי תשלום).²⁹ והנה, גרסתו של קטע הגניזה T-S C2.210 של מדרש איכה מסייעת לזיהוי המילה 'כסירה' במשמעות כבשה, אף שזיהוי זה אינו ידוע ממקום אחר. וכך יש להציע את נוסח א של המדרש, בשינויים קלים:

ר' נתן הוה <ליה[?] > כסורא,³⁰ סליק לזבנה עמרה.³¹
תרגום: לר' נתן הייתה כבשה, עלה (= בא) למכור את צמרה.

גרסה זו השתבשה בעדי הנוסח שיבושים גרפיים מובנים: כסורא/ה < פסוקא/ה³² < פקוסא.³³

28 המילה 'קשיטה' מתורגמת במשמעות כבשה בכל הופעותיה במקרא (בראשית לג, יט; יהושע כד, לב; איוב מב, יא) על ידי התרגומים הקדומים: תרגום השבעים (ἀμνῶν; ἀμνῶν), תרגום אונקלוס לבראשית (חורפן), תרגום יונתן בן עוזיאל ליהושע (חורפן), פשיטתא (נקון), תרגום ארמי לאיוב מקומראן (אמרה [11Q10, col. xxxviii, line 7]; ראה: M. Sokoloff, *The Targum to Job From Qumran Cave XI*, Ramat Gan 1974, p. 102), ובכולם העביר המתרגם את המילה לבראשית וביהושע לרבים = 'מאה כבשות'. רק בתרגום נאופיטי לבראשית (ובתרגומים השייכים לאותה המשפחה, תרגום ירושלמי ותרגום המיוחס ליונתן) מופיע 'מרגליין', והוא משקף את פירוש החכמים המאוחרים (ראה להלן, הערה 42).

29 ראה הדיון בנספח.

30 כסורא = כסירא (/כסירה), במעתק הרגיל של $o/u < i$ לפני רי"ש ולפני עיצור שפתי; השווה: מ' בראשר, 'עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב־יד רומי 32 לספרי במדבר', תעודה, ג: מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, בעריכת מ"ע פרידמן, א' טל וג' ברין, תל־אביב תשמ"ג, עמ' 150–151, 158; 'הנ"ל', 'מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי)', מחקרים בלשון, ה-ו (ספר היובל לישראל יבין), בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 127–128, והערה 37 (תודתי לפרופ' מנחם כהנא שהסב את תשומת לבי לאפשרות זו). ניתן לפרש את הצורה 'כסורא' גם כמורה על הפועל (nomen agentis) בצורת קטול, כדוגמת 'בוקר'; ראה: י' קוטשר, 'מחקרים בארמית הגלילית', ירושלים תשי"ב, עמ' 21 (=הנ"ל, מחקרים בעברית ובארמית, בעריכת ז' בך־חיים, א' דותן וגב"ע צרפתי, ירושלים תשל"ז, עמ' קפז). והשווה: G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinische Aramäisch*, Leipzig 1905, p. 154. ואולם לפי זה קשה צורת היידוע.

31 מכאן מובנת סיומת הנקבה של 'עמרה', המתאימה לכבשה, המתועדת בקטע הגניזה ובכ"י כ (אלא שהיא שובשה בשניהם ל'עמדה').

32 שיבוש זה גרר את החלפת 'הוה' ל'אמר'; ונראה כי כ"י כ שמר על שלב ביניים.

33 לפי זה 'פקוסא' הוא שיבוש נוסף, שהתגלגל מן הצורה המשובשת 'פסוקא'. ואולם קשה להסביר כיצד השתבשה 'פסוקא' ל'פקוסא', והיא 'קריאה קשה' האומרת דרשני. ושמא יש להציע כי גרסה זו משקפת את המילה היוונית πέντες, πέντες = צמר גזו. ראה: H.G. Liddell & R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1940, pp. 1356, 1431. וראה πέντες = לסרוק או לגוזז צמר, שם, עמ' 1356. השווה: סוקולוף, מילון (לעיל, הערה 10), ערך פקוסוס, עמ' 443; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ב, ניו יורק תשס"ו, עמ' 671, הערה 18. אמנם גם אם זיהוי לשוני זה נכון, אין כאן הוכחה למקוריותה של גרסה זו במדרש,

2. ניתן לפרנס את גרסת קטע הגניזה גם בדרך אחרת: בסורית מתועדת המילה 'כסורא' במובן 'מוכר ירקות ודברי מכולת בשוק'.³⁴ אם כן, ר' נתן מתואר כרוכל ('ר' נתן הוה כסורא'), הבא למכור צמר בשווקי ירושלים.³⁵ בין כך ובין כך, נראה שהגרסה של קטע הגניזה מקורית. מעניין שהגרסה המקבילה בנוסח ב, המתארת את פעילותו של הגיבור כ'סריק עמר', כוללת את אותם הצלילים המופיעים בגרסה של נוסח א: כסיר / ס־רִק.³⁶ וכבר שיערנו כי היחס החופשי בין שני הנוסחים של מדרש איכה נובע משינויים בהעברה אורלית של הטקסט.³⁷

נספח

עיון מדוקדק בסגנון המעשה בבראשית רבה מלמד על דרכי הלימוד של החכמים בשוק של הערבים: במקרים אחרים (בנוגע למילים יהב, עשה, גלמוד, לויתן, מטאטא) גילו החכמים את הוראתה של מילה יחידאית³⁸ – או כמעט יחידאית³⁹ – במקרא כששמעו את אותה המילה בפיהם של באי השוק בהקשר המעיד על פירושה. הסיפור מתאר את הבנת האירוע בעזרת משפט בארמית 'מוכרת' ('תלי הדין טעונה עלי', 'מה את מבסי בי'), ואחריו מביא ציטוט מדויק כפי ששמעו החכמים מפי באי השוק, הכולל את המילה המקראית המסופקת ('תלי הדין יהבה עלי', 'מה את מעסי בי').⁴⁰ לעומת זאת

שכן כתב היד שבו היא מופיעה הוא היחיד שנכתב בביוזנטיון (המאות ה"ג-ה"ד), וייתכן שאין זה אלא תיקון מלומד, מתוך ידיעת השפה היוונית, של הגרסה (המשובשת בעליל) 'פסוקא'. ראה על תופעה זו: D. Sperber, 'Greek and Latin Words in Rabbinic Literature: Prolegomena to a New Dictionary of Classical Words in Rabbinic Literature', *Bar-Ilan* 14–15 (1977), English Section (=ה"ל, יוונית ולטינית [לעיל, הערה 15], חלק אנגלי, עמ' 21–30).

34 ראה: R. Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford 1903, col. 1789; C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle 1928, p. 339

35 צריך להניח כי רוכל המוכר ירקות בשוק עשוי למכור גם צמר.

36 בחילוף צלילי העיצורים כ"ף וקו"ף הידוע בספרות זו; השווה: קוטשר, מחקרים בארמית הגלילית (לעיל, הערה 30), עמ' 13 (=מחקרים בעברית ובארמית, שם, עמ' קעט). השווה גם: דלמן (לעיל, הערה 30), סעיף 15.2.b–c, עמ' 99.

37 ראה: מנדל, מדרש איכה רבתי (לעיל, הערה 1), עמ' 160–178; ה"ל (לעיל, הערה 4), עמ' 92–98. ואולי המשך המשפט, 'סליק', השפיע על היווצרותה של הגרסה 'סריק'.

38 יהב (תהלים נה, כג [שם עצם]), מטאטא (ישעיהו יד, כג), עסה/עשה (מלאכי ג, כא).

39 רק באיוב ג, ז מופיעה המילה 'לויתן' בהקשר שאינו מורה (לכאורה) על בהמה; ורק בישיעה מט, כא מופיעה המילה 'גלמוד' כשם תואר לאשה.

40 כך פירש את הסיפור גם אלבק, נגד פירושו של תאודור; ראה הערתו המוזכרת לעיל, הערה 27.

במקרה האחרון לא שמעו חכמים כלל את המילה 'קשיטה'. במקום זה מצוטטים שני משפטים ששמעו החכמים וכל אחד מהם כולל את המילה 'כסירה': בראשון השתמש המדבר במילה 'כסירה' כשהיא רומזת למרגלית, ובשני שימשה המילה 'כסירה' כינוי לכבשה. רק משניהם למדו החכמים כי מילה שפירושה 'כבשה' יכולה להורות גם על 'אבן יקרה' (המשמשת כאמצעי תשלום); ומכאן ש'קשיטה', שהוראתה הרגילה הייתה כבשה,⁴¹ שימשה גם כינוי ליחידה כספית.⁴²

יש להעיר כי מה ששמעו החכמים בשוק של הערבים מתאים יפה לשלבי ההתפתחות בהיסטוריה הכלכלית בתרבויות קדומות. חברות חקלאיות השתמשו תחילה בצאן לתשלום, והכינוי לצאן שימש את הדוברים גם בהוראה של יחידת תשלום. בשלב מאוחר יותר עברו בהדרגה לאמצעי תשלום ביחידות של מתכת (במשקל) או באבנים יקרות. בשלב המעבר שמרו הדוברים על הכינויים הישנים (לצאן) כדי לכנות גם את היחידות הכספיות החדשות. לכן שמעו החכמים את המילה 'כסירה', שמונבה הידוע היה כבשה, גם במונח של 'מרגלית' (שימשה כאמצעי תשלום), ולמדו מכאן כי המילה המקראית 'קשיטה' בהוראת כבשה שימשה כינוי ליחידת תשלום (בזמנו של יעקב). דוגמה מקבילה מופיעה בלטינית במילה pecunia, שמשמעה גם רכוש וגם כסף, והיא נובעת מן המילה

⁴³ pecu, pecus = צאן.

41 ראה לעיל, הערה 28.

42 החידוש בהבנת המקרא הוא שיעקב לא שילם עבור קניינו במאה כבשים אלא במאה יחידות תשלום (מטבעות או אבנים יקרות) שכוננו כך. תפיסתם של החכמים בפירוש המילה 'קשיטה' מתבטאת בתרגום נאופיטי לפסוק בבראשית ('מרגליין'); וראה גם ערוך השלם, ז, ערך קשיטה, עמ' 224, על התרגום לפסוק באיוב מב, יא: 'ואית דאמר מרגליתא ואית דאמר חורפא' (והשווה הערת קוהוט שם). ראה גם המסורת המקבילה המובאת בבבלי, ראש השנה כו ע"א: 'אמר ר' עקיבא: כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה "קשיטה". לפי זה שמע ר' עקיבא (!) את המילה 'קשיטה' עצמה מפי יושבי אפריקי ככינוי ליחידה כספית. ואולם המסורת הארץ ישראלית נראית לי מקורית יותר (והשווה שם בבבלי בהקשר שבו הובאו הדברים).

43 ראה: 301-308, pp. J. Harmatta, 'Elamica I', *Acta Linguistica*, 4 (1954), שפרבר (לעיל), הערה (15).